

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА ЧСР І КОНЦЕПЦІЯ “СОЦІАЛІЗАЦІЇ” ЕКОНОМІКИ В 1945-1948 рр.

Дискусії щодо співвідношення, взаємозв'язку і взаємовпливу політичних і економічних факторів та їх ролі у процесі історичного розвитку далеко не завершені і періодично загострюються в новітній науці. Схематичний матеріалізм повною мірою всі суспільні процеси економічною детермінованістю. З цим не можна погодитися, позаяк тоді ігнорується активна перетворююча роль людського фактору в цивілізаційному прогресі. Рациональніше розглядати з науково-історичного погляду еволюцію суспільства як цілісної системи, здатної до саморозвитку і самовдосконалення, де усвідомлена людська діяльність по зміні її підсистем та структурних елементів веде до якісної трансформації всього суспільства. Правда, саме через суб'єктивний характер соціальної активності системні зміни не завжди мають позитивні наслідки, завершуючись нерідко регресом чи тупиковим варіантом історичного вибору. Прикладом цього, є деградація буржуазної демократії і громадянського суспільства у країнах Східної Європи протягом перших років після завершення II світової війни.

Не відкидаючи величезне негативне значення експансіоністських прагнень сталінського СРСР по “комунізації” та “советизації” східноєвропейських держав протягом другої половини 40-х років, як форми впливу зовнішніх чинників на національні суспільні системи, варто задуматися також над роллю внутрішніх соціально-політичних і соціально-економічних факторів, що зумовили сповзання країн регіону до тоталітаризму. Соціальна активність політичних сил, еліт і мас цих країн у перші повоєнні роки, як засвідчив подальший історичний розвиток, мала деформований вигляд, тому що завершилася вибором недемократичної моделі державно-політичного і господарського устрою. Це підтверджує і аналіз перебігу суспільно-політичних процесів та стратегічно хибних кроків некомуністичних кіл у післявоєнній Чехословаччині, яка до середини 1947 р. знаходилася чи не під найменшим тиском Кремля з-поміж східноєвропейських держав (наприкінці 1945 р. з цієї країни навіть були виведені радянські війська).

Концептуальні соціально-економічні чинники поразки буржуазної демократії та встановлення комуністичної диктатури і тоталітаризму в Чехословацькій Республіці періоду 1945-1948 рр. залишаються недостатньо дослідженими питаннями повоєнної чехословацької історії. Не висвітленим, зокрема, є той факт, що навіть частина громадянських, тобто, некомуністичних партій повоєнної ЧСР в теорії і на практиці сповідувала майже ідентичні радикально-марксистським ідеї усупільнення власності, соціального егалітаризму та популізму. Встановлений за згодою всіх партій Національного фронту чехів і словаків у відродженій післявоєнній

чехословацькій державності режим т.зв. “обмеженої” або “регульованої” демократії охоплював не тільки політичну, але й економічну та соціальну сферу і означав посилення втручання держави у перебіг всіх суспільних процесів. Перебудова економічної бази суспільного ладу в ЧСР впродовж 1945-1948 рр. здійснювалася в рамках реалізації т.зв. концепції “соціалізації”, що передбачала формування в країні переважно державної, адміністративно-централізованої, планово-директивної економіки. Нехтування чехословацькими громадянськими політичними силами недоторканістю економічних прав і свобод, плюралізмом форм власності та демократично-цивілізованими принципами організації господарського життя суспільства протягом другої половини 40-х років привело у кінцевому результаті до надмірного одержавлення національної економіки і формування стійких соціально-економічних передумов для встановлення комуністичного тоталітарного режиму в країні.

Розширення державного сектору в економіці, посилення державного регулювання і введення централізованого планування народного господарства, відмову від принципу непорушності приватної власності та підтримки підприємницької активності пронагували в 1945-1948 рр. далеко не тільки чехословацькі комуністи, але й ідейно протилежні їм праві і центристські партії ЧСР. Парадоксально, але вишколені Москвою і віддані їй лідери КПЧ подеколи виглядали поміркованішими у справі темпів соціально-економічних реформ, ніж представники буржуазних партій, і у цей час інколи змушені були стримувати дихоманкове прагнення національних право- і лівоцентристських політиків негайно ввести у Чехословаччині майже таку ж модель організації та управління економікою, яка діяла у сталінському СРСР.

Зрозуміло, ні одна громадянська партія ЧСР в 1945-1948 рр. не бажала трансформації чехословацької демократії у радянську терористичну диктатуру. Провідним буржуазним політикам країни були добре відомі негативні політичні риси комуністичного тоталітаризму. Але вони чомусь плекали ілюзію, що лише завдяки державному характеру економіки, централізації та плануванню народного господарства СРСР зумів перемогти фашистську Німеччину в II світовій війні. Значить - усупільнена економіка ефективніша від ринкової. Тому радянську економічну модель передбачалося запровадити без суттєвих змін і в повоєнній Чехословаччині.

Ще однією фундаментальною причиною схильності чехословацьких державно-політичних еліт до кардинальної перебудови системи економічних відносин у країні після закінчення II світової війни на засадах одержавлення власності та обмеження вільної гри ринкових сил була концепція т.зв. “соціалізації”. У перші повоєнні роки в ЧСР “лібералізм” - як зазвичай іменувався капіталізм вільної конкуренції був дискредитований і мав дуже мало прихильників.¹ З негативного досвіду криз світової і національної економіки 20-30-х років робився висновок, що самоусунення держави від контролю за народногосподарськими процесами, відносинами

між працею та капіталом у кінцевому результаті привело до надзвичайного зростання соціальної напруги, ожечбрачення населення та розширення масової бази підтримки екстремістських політичних сил, які розвалили Першу республіку.

Зважаючи на це, більшість повоєнних чехословацьких політичних партій проголошували завдання будівництва "соціально справедливішого" суспільства, ніж те, яке існувало в міжвоєнній ЧСР. Панацією запобігання соціальній нерівності та конфліктам вважалося посилення регулюючої ролі держави. Мріялося, що керована державою економіка служитиме не для збагачення окремих груп чи осіб, а сприятиме зростанню заможності всього суспільства і ліквідує експлуатацію людини людиною. Для цього, однак, необхідно було спочатку забезпечити домінацію державного сектору в чехословацькому народному господарстві. Шляхом досягнення цієї мети стала націоналізація. Причому вже з 1945 р. вона могла здійснюватися чи не автоматично, позаяк у країні залишилися фактично безгосподарними тисячі підприємств та інших об'єктів власності, які в минулому належали гітлерівському рейху, вигнаним судетським німцям або були "арізовані" за нацистського режиму. Конфісковувалося на користь держави і майно зрадників та колаборантів. Тому перший етап націоналізації в повоєнній ЧСР не викликав суспільної напруги або заперечень громадськості стосовно недотримання державою принципу непорушності приватної власності. Складнішим було питання подальшої націоналізації, точніше, одержавлення провідних галузей промисловості, банківсько-фінансової сфери і торгівлі, яке постало з осені 1945 р., так як ці заходи торкалися середніх і великих власників та рядових дрібних акціонерів - громадян ЧСР більш-менш лояльних до нового правлячого режиму. На цьому етапі корінних соціально-економічних перетворень концепція "соціалізації" дійсно набрала характеру усупільнення і експропріації.

Перераховані кроки з перебудови економічної системи повоєнного чехословацького державно-політичного керівництва загалом виходили із просоціалістичних ідей. У 1945 р. із 6-ти легально існуючих політичних партій ЧСР 4, в т.ч. 2 некомуністичні, мали програмні цілі на засадах соціалізму. Лише 2 громадянські партії притримувалися неосоціалістичних поглядів, але й вони не ризикували відкрито зголошуватися до ідей "лібералізму", тобто, капіталістичних суспільних відносин. Пануюча серед чехословацьких політичних сил і державних еліт концепція "соціалізації", хоча й заперечувала радикальний "колективізм" і диктатуру, по-суті була зауваженою формою промарксистського соціалізму. А президент ЧСР Е.Бенеш взагалі виступав як один із основних адептів "соціалізації" в повоєнній ЧСР і навіть вважався у Східній Європі того часу "основоположником" теорії національно-специфічного переходу до соціалізму через народну демократію, омиваючи, правда, диктатуру пролетаріату, - її іменували "формулою Бенеша".²

Концепцію повоєнного устрою визволеної Чехословаччини Е.Бенеш

комплексно виклав у роботі "Демократія сьогодні завтра", підготовленої в перші роки еміграції (1939-1941 рр.), і, виданої чеською спочатку в Лондоні у 1942 р., а в ЧСР - в 1946 р. та перекладеній на багато іноземних мов (крім російської).³ Світова революція, яка розпочалася в 1914-1918 рр., може, на думку Е.Бенеша, сягнути далеко у будівництві безкласового суспільства, в якому засоби виробництва і прибуток не належав би окремим індивідуумам, і, де капіталістична "вільна гра економічних сил" у виробництві та розподілі матеріальних благ буде замінена на науково обґрунтоване господарське шанування.⁴ Політична демократія, як писав у книзі президент-емігрант, повинна поступово розвинутися і переродитися в демократію "соціальну і економічну".⁵ Цю думку рефреном протягом 1945-1948 рр. він повторював постійно, підкреслюючи, що "лібералізм" (капіталізм) обмежувався тільки гарантією певної рівності громадян у політичній сфері. У виступі на з'їзді чехословацьких письменників 16 червня 1946 р. Е.Бенеш підкреслював, що відкидає лише політичне тлумачення демократії в "лібералістському" розумінні, а розглядає демократію також у розумінні економічному і соціальному.⁶ Заходи по забезпеченню впровадження такого розширеного демократичного устрою і іменувалися "соціалізацією".

Складовою частиною бенешівської теорії демократії було поняття "економічної демократії", яке декларувало необхідність ліквідації матеріальної залежності одних громадян від інших та усунення експлуатації.⁷ Президент вважав, що перехід засобів виробництва у руки держави гарантуватиме певним чином економічну рівність громадян та перетворення суспільства. У президентському посланні Тимчасовим Національним Зборам ЧСР від 28 жовтня 1945 р. Е.Бенеш стверджував, що президентські декрети по націоналізації ключових галузей промисловості, системи банківництва і страхування беззаперечно торкаються демонтажу структури колишнього "ліберального суспільства" і переходу до "соціалізації модерного суспільства" та є початком будівництва нових форм власності.⁸

На наш погляд, фатальною хибкою чехословацьких громадянських (некомуністичних) сил у 1945-1948 рр. була ілюзійна віра, що відродити демократію, рівність і суспільну злагоду в ЧСР можна тільки на базі принципово нових, ніж у Першій республіці, соціально-економічних відносин за соціалістичним взірцем або на основі моделі, близької до радянської. Політики-демократи ЧСР через такий помилковий концептуальний підхід мимоволі потрапили в пастку "економічного детермінізму", характерну для марксистської ідеології, і підіграли КПЧ у приході до влади: коли в Чехословаччині була створена планово-централізована, одержавлена економіка, вона нагально почала потребувати "керівної та спрямовуючої сили" і національним комуністам залишилося тільки захопити у лютому 1948 р. політичну владу в державі, отримавши одночасно і контроль над уже одержавленими і централізованими господарською та соціальною сферами життя чехословацького суспільства.

Песимістична констатація помилковості історичного вибору державно-політичними елітами ЧСР у 1945-1948 рр. економічної матриці суспільного розвитку не означає, що в країні не існували в той час альтернативні некомуністичні концепції соціально-економічного реформування. Правий і центристський спектр політичних партій висував різноманітні ідеї господарського устрою - від концепції "третього шляху" між капіталізмом та соціалізмом у формі "християнського солідаризму" до дрібнобуржуазної і аграрної економіки (типу "селянської держави"). Проти тотального контролю держави над економікою виступали прихильники "лібералізму". Але специфікою "обмеженої" чехословацької демократії перших повоєнних років було те, що гостра політико-ідейна конфронтація щодо моделі соціально-економічного устрою в країні проявлялася в основному лише в царині публічних дискусій, а на терені практичної господарської політики комуністи через механізми Національного фронту забезпечили собі, за мовчазливої асистенції громадянських партій, плинну реалізацію власної доктрини суспільно-економічної перебудови в ЧСР.

Марксистська історіографія ЧСР і СРСР 50-80-х років в основному не надавала поглибленої уваги цим проблемам, позаяк тлумачила господарсько-економічні перетворення перехідного "народно-демократичного" періоду тільки з погляду реалізації своєї догматичної теорії "закономірностей" будівництва соціалізму в національно-специфічних чехословацьких умовах шляхом конфіскації і націоналізації (одержавлення) власності, запровадження директивного планування, здійснення аграрної реформи і колективізації (кооперування) села та індустріалізації Словаччини.⁹

Причина такого спрощеного підходу марксистської історіографії - оцінка об'єктивних соціально-економічних процесів суто в заполітизованому контексті боротьби комуністів за владу в повоєнній Чехословаччині. У силу характерного для вчених з марксистським світоглядом історичного фаталізму, єдиною вірною програмою економічних перетворень перших років після закінчення II світової війни в ЧСР була комуністична, позаяк КПЧ перемогла. З огляду на це альтернативні некомуністичні концепції соціально-економічного розвитку ЧСР, які висували громадянські (некомуністичні) чехословацькі партії в 1945-1948 рр., оцінювалися як "реакційні". В офіційній "Історії КПЧ" вся політична історія Чехословаччини цих років розглядалася лише в ракурсі біполярного протистояння національних комуністів, з одного боку, і "буржуазії" та "реакції" (до яких безапеляційно віднесено й поміркованих соціалістів та демократів країни), з іншого. І робиться висновок, що "буржуазія гальмувала схвалення вимог трудящих, висунутих КПЧ".¹⁰ Така схоластично-спрощена схема аналізу складних і суперечливих історичних процесів дозволяла без серйозної аргументації глорифікувати КПЧ і КПС як носіїв соціального "прогресу", а всі інші політичні сили країни вважати "реакційними".

Але ідейна мозаїка та структура відродженої після II світової війни

чехословацької політичної системи і характер її основних суб'єктів були значно багатограннішими. Особливістю розвитку політичної системи Чехословацької Республіки в перші повоєнні роки є той факт, що в країні ніколи не була відновлена плюралістична багатопартійна демократія, яка існувала в 20-30-ті роки в Першій республіці. Тоді в країні нараховувалося 19 провідних партійно-політичних суб'єктів. Після визволення в ЧСР існували тільки 6 партій, об'єднаних в рамках НФ, а створення нових партій за його межами заборонялося. Така партійна структура повоєнної чехословацької політичної системи була результатом домовленостей всіх складових частин Руху опору. Некомуністичні партії погодилися із обмеженням чисельності політичних суб'єктів. Процес природної еволюційної консолідації політичних сил у повоєнній ЧСР, таким чином, було підмінено їх директивним укрупненням.

Водночас, партійно-політичні системи Словаччини і Чехії протягом перших післявоєнних років мали серйозні відмінності і розвивалися, хоча і в рамках відродженої після визволення від фашистів єдиної політичної системи ЧСР, дещо автономно. На основі політичних домовленостей основних суб'єктів Національного фронту чехів і словаків (НФ), досягнутих у ході московських переговорів (березень 1945 р.), протягом перехідного періоду "обмеженої" або "регульованої" демократії (1945 р.-початок 1946 р.) в ЧСР, були розпущені і заборонені фашистські, клерикальні та колаборантські партії, організації, об'єднання. Більшість довоєнних загальнодержавних партій не відроджувалася і заново такі партії не засновувалися, позаяк вважалося, що саме їх "політиканство" суттєво спричинилося на падінні Першої республіки та Мюнхенській трагедії. Чотири післявоєнні політичні партії Чехії організаційно діяли тільки в чеських і моравських землях - Комуністична партія Чехословаччини (КПЧ), Чехословацька соціальна демократія (ЧСД), Чехословацька національно-соціалістична партія (ЧНСП) і Чехословацька народна партія (ЧНП), а дві словацькі - Комуністична партія Словаччини (КПС) і Демократична партія (ДП) - виключно на території Словаччини.¹¹

КПС у 1944 р. під час Словацького національного повстання поглинула основну частину словацької соціал-демократії. У Словаччині в 1946 р. - напередодні перших післявоєнних парламентських виборів залишки некомуністичної соціал-демократії консолідувалися у Партію праці (ПП), а католицизм, орієнтований на унітарну ЧСР, - у Партію свободи (ПС). Та до 1948 р. дані невеликі партії не мали серйозного впливу на політичне життя Словаччини. Характер і особливості політичного розвитку цієї частини Чехословаччини визначали як співробітництво, так і протистояння у боротьбі за важелі державної влади двох основних політичних сил Словаччини - КПС і ДП, як носіїв принципово відмінних концепцій подальшого розвитку суспільства і держави - ліворадикальної і правочентристської. Можна вважати, у сучасному розумінні - рубежа ХХ-ХХІ ст., що в повоєнній Словаччині існувала двохпартійна система. Але

вона була не результатом логічної концептуально-ідейної еволюції соціальних і політичних сил, а, швидше, кон'юнктурним продуктом специфічної ситуації на словацькій політичній сцені внаслідок самодискредитації більшості довоєнних національних партій через колаборування з профашистським режимом Й.Тісо в 1939-1945 рр.

Відродження партійної структури політичної системи в Чехії та Моравії з травня 1945 р. йшло дещо іншим шляхом, ніж у Словаччині. По-перше, в чеських і моравських краях відновили свою діяльність 4 партії: КПЧ, ЧСД, ЧНСП і ЧНП. Ідейно-політичний характер цих партійних сил був диференційованішим від словацьких - ліві, лівоцентристи, правочентристи (пропрезидентська партія), праві (клерикали). По-друге, органом державно-політичної влади не стала аналогічна Словацькій Національній Раді (СНР) Чеська Національна Рада, яка очолила травневе 1945 р. антифашистське Празьке повстання - під тиском радянських військово-політичних органів і чехословацьких комуністів вона була розпущена. В еміграції 1948 р. один із лідерів чеських національних соціалістів - Г.Ріпка писав, що тільки-но столиця ЧСР "була визволена армією маршала Конєва, Готтвальд приїхав з Фірлінгером і декількома міністрами до Праги і його першим кроком було усунення Чеської Національної Ради, яка керувала повстанням і в котру входили всі сили Опору"¹² Політичні партії Чехії і Моравії з самого початку об'єднував створений за ініціативою КПЧ Національний фронт чехів і словаків, який надалі набрав загальнодержавного характеру. Власного парламенту і уряду чесько-моравські землі не мали.

А у Словаччині державно-політичні процеси мали дещо інший характер. Незважаючи на те, що вже у січні-лютому 1945 р., тобто швидше від КПЧ, КПС ніби-то першою почала формувати словацький НФ на визволеній Червоною Армією території, комуністів і демократів об'єднував державно-політичний орган, створений ще в ході Словацького національного повстання (1944 р.) - Словацька Національна Рада, як вищий владний орган, а не тільки блок партійно-політичних суб'єктів, чим по-суті була модель Національного фронту. Словаччина мала і свій коаліційний уряд - Корпус Уповноважених, який формувала СНР.

Відомий сучасний чеський історик - К.Капкан, однак, головною проблемою післявоєнної народної демократії в ЧСР вважає те, що політична система була занадто "зашнурованою".¹³ Фактично в країні була встановлена політична монополія Національного фронту. Ніяка партія поза рамками НФ не могла існувати. А в НФ домінували комуністи, які очолювали так званий Соціалістичний блок - КПЧ, ЧНСП, ЧСД.

Стратегія і тактика використання КПЧ механізму НФ для поступового просування до влади у "героїчному" плані детально висвітлена марксистською історіографією.¹⁴ Але інтерес представляють і точки зору на цю проблему і політичних противників - переможених комуністами у лютому 1948 р. громадянських партій ЧСР. Уже в серпні 1948 р. національні соціалісти, осмислюючи причини лютневого встановлення тоталітарної

комуністичної диктатури в країні, черговим чином зображували кроки КПЧ до влади: структура Національного фронту вказувала, якою буде тактика компартії і як вона розуміє демократію - КПЧ спочатку уклала союз із соціал-демократією, у якому КПЧ була більш сильним партнером і ЧСД вимушена була їй підкоритися, цей союз КПЧ імплантувала до чергової інституції - Соціалістичного блоку, тобто союзу КПЧ, ЧНСП і ЧСД, де марксистський блок - комуністи і соціал-демократи мав також більшість, - згідно із демократичними засадами національні соціалісти змушені були підкоритися вже цій більшості, а реально - КПЧ. Соціалістичний блок, у свою чергу, мав більшість у НФ.¹⁵ Національні соціалісти ще в 1945 р. пропонували паритетні відносини і представництво ЧНСП, ЧСД і КПЧ у Соціалістичному блоці, але - безуспішно.¹⁶ Головою ЦК НФ був лідер КПЧ К.Готтвальд. Саме він визначав, які питання виносити на обговорення засідань НФ. Органи НФ розглядали всі основні проблеми перед схваленням рішень уряду чи парламенту. Вироблялася єдина позиція всіх партій-членів НФ, яка схвалювалася шляхом консенсусу. Ніякого голосування з обговорюваних питань не проводилося, так як підрозумівалося, що жодна партія не може бути проти, тобто в опозиції до самого НФ чи коаліційної влади, де були і її представники.

Таким чином, КПЧ через НФ обмежила чи "зашнурувала" (по К.Капкану) самостійність та ініціативу інших партій ЧСР. Принциповим питанням залишається: чому некомуністичні партії, їх лідери - досвідчені політики, як і президент Е.Бенеш, погодилися в 1945-1948 рр. на існування сумнівного, з точки зору фундаментальних принципів функціонування демократії та держави, механізму НФ? Якщо ще в період боротьби за визволення країни та послідовного тимчасового революційного беззавддя - короткого часового лагу відродження політичних і державних структур НФ мав підстави для існування в якості перехідної інституції коаліційної політичної влади, то після формування восени 1945 р. тимчасового парламенту, а тим більше з обранням Конституційнодавчих Національних Зборів на перших парламентських виборах у травні 1946 р., домінуючий НФ не відповідав державно-конституційному устрою ЧСР. Фактично нелегітимні політичні домовленості керівної верхівки чехословацьких партій визначали рішення вищого законодавчого органу і дії державної виконавчої влади. Тобто, політична воля і рішення обмеженого кола керівників політичних партій ЧСР були вищими від парламентської демократії та законів.

Колишній політичний в'язень комуністичного режиму В.Гейл, який йменував НФ елітарним "закритим клубом чотирьох чеських і двох словацьких політичних партій", вважав: "Некомуністичні політики ймовірно сподівалися, що Національний фронт буде аналогією передвоєнної коаліційної "П'ятірки", і, що чим більше комуністи будуть поділятися на урядовій відповідальності в демократичній державі, тим більше вдасться їх до цієї держави інтегрувати. Вони наперед вилючили законну опозицію проти

Національному фронту з переконанням, що ніколи не будуть самі загнані в опозицію, і, що не будуть змушені протистояти, наприклад, опозиції комуністів.¹⁷ Керівники пропрезидентської ЧНСР і католицької ЧНП розглядали НФ виключно як блок правлячих партій і сподівалися, що механізми парламентської демократії поступово витіснять цю перехідну форму міжпартійного співробітництва. Але політична система ЧСР в 1945-1948 рр. так і не вирвалася за жорсткі рамки НФ. А громадянські партії не змогли ефективно протистояти відвертому диктату КПЧ через механізми НФ, в т.ч. і в сфері стратегічно-концептуального формування економічної політики і нової господарської системи та зміни форм власності.

КПЧ уже в червні-липні 1945 р. втягнула через новостворений т.зв. Національний блок трудящих міста і села чехословацьких національних соціалістів і соціальних демократів у розробку спільної економічної політики НФ в рамках об'єднаного комітету народногосподарських комісій цих партій. Незважаючи на певний опір правоцентристів, комуністам вдалося закріпити у програмному документі поняття націоналізації, як перехід власності у руки держави, хоча національні соціалісти несміливо пропонували здійснити її через перетворення у корпоративно-акціонерську чи кооперативну власність.¹⁸ Націоналізація як одержавлення далі утвердилася в президентських декретах і законодавчих актах парламенту. Ні один із провідних чехословацьких політиків надалі публічно не брав під сумнів таке тлумачення процесу змін форм власності, позаяк це вписувалося в основоположну ідею концепції "соціалізації" стосовно зміцнення ролі держави в економічній та соціальній сферах.

Таке погоджене трактування політичними силами ЧСР різної ідейної орієнтації процесу націоналізації сприяло безперервному запуску механізму принципових змін бази економічної системи в країні. Уже наприкінці 1946 р. націоналізований (державний) сектор в промисловості ЧСР переважав, даючи 57% загального річного обсягу випуску промислової продукції, і, хоча, до нього відносилось лише 17% промислових підприємств, це були найбільші фабрики і заводи, де працював 61% зайнятих в промисловості країни.¹⁹ А в 1948 р. державними підприємствами вироблялося уже 83,9% промислової продукції країни, частка приватного сектору складала лише 13,7%.²⁰

Таким чином, не тільки чехословацькі комуністи, але і громадянські політичні сили країни у 1945-1948 рр. обрали націоналізацію через одержавлення власності, як основну форму просування до "соціалізації". Це привело до кардинального перетворення економічної системи в ЧСР, концентрації в руках держави економічної влади, посилення держрегулювання і адміністрування. Сподівання на створення "економічної демократії" через одержавлення власності виявились марними. Навпаки, формувалася система повної соціально-економічної залежності громадянина від держави. Паралельно комуністами у владі будувалася система тотального політичного контролю над громадянами. Антидемократичні тенденції та

наростання рис диктатури і тоталітаризму в політичній і економічній сферах у Чехословаччині в 1945-1948 рр. протікали одночасно. В основі даних деформацій лежав, з-поміж іншого хибний інтелектуально-ідейний вибір і головними громадянськими силами країни повосної моделі економічної і політичної систем та розвитку демократії. Тобто, фатально-помилковий алгоритм був заданий людським фактором. Тому насамперед соціальна діяльність спричинилася головним чином на створенні соціально-економічних і інституційно-політичних передумов для встановлення комуністичної диктатури в ЧСР у лютому 1948 р.

1. Dřapala M. Zavrzení liberalismu v Čechách a helena Kozeluhová. K ideologickému profilu poválečné republiky (1945-1948)/Soudobé dějiny.-1999.-N 1.-S.7-44.
2. Див.: Мурашко Г.П. Февральський кризис 1948 г. в Чехословаччині і советское руководство. По новым материалам российских архивов/Новая и новейшая история.-1998.-№3.-С.52.
3. Viz.: Opat J/ Edverd Benes 1945-1948; tragedie státníka demokrata/ E.Benes československý a evropský politik.-Pr.:1994.-S.100-101.
4. Benes E. Demokracie dnes a zítra.-Pr.:Čin.-1946.-S.256.
5. Ibid.
6. E. Benes národa. Z projevu presidenta republiky v letech 1945-1946.-Pr.:Zemská rada osvětová.-1946.-S.21-22.
7. Ibid.-S.23-24.
8. Ibid.-S.104.
9. Див.: Снитил З., Цезар Я. Чехословацкая революция 1944-1948 гг.-Пер.с чеш.-М.:Наука.-1986.-С.217-233; Краткая история Чехословакии. С древнейших времен до наших дней.-М.:Наука.-1988.-С.400-405; Мурашко Г.П. Политическая борьба в Чехословакии в 1944-1948 гг. и национализация средств производства.-М.:Наука.-1986.
10. Очерк истории Коммунистической партии Чехословакии.-М.:Издательство политической литературы.-1979.-С.273.
11. Moskevská jednání o vládním programu a složení kosické vlády/Statný Ústřední Archiv (SÚA).- Archiv ÚV KSČ.- F.č.100/24.- Sv. 172.-A.j. 1532.
12. Ripka H. Urotová tragedie: Svědectví přímého účastníka.-Brno:Atlantis.-1995.-S.47.
13. Omyl po roce '45. Pohled exilového historika K.Kaplana/Výber z domácí a zahraniční tlače.-Mimoriadne číslo k vol'bám v CSFR.-1990.-S.12.
14. Матушек С. Положение Национального фронта в политической системе ЧССР.- Перевод со слов.-М.:Наука.-1979; Народные и национальные фронты в антифашистской освободительной борьбе и революциях 40-х годов. Отв.ред. Манусевич А.Я.-М.:Наука.-1985.-С.392-410;532-545.
15. Prameny k dějinám III.Odhoje. Přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1948-1949.-Olomouc:Rozstání.-1995.-S.68.
16. Navrh národních socialistů na zřízení paritní komise/SÚA.-Archiv ÚV KSČ.-F.100/24.-Sv.36.-A.j.803.
17. Hejl V. Zprava o organizovanem násilí.-Pr.:Univerzum.-1990.- S.10.
18. Lhota V. Znarodnění v Československu 1945-1948.-Pr.:Svoboda.-1987.-S.73-78.
19. Мурашко Г.П. Политическая борьба в Чехословакии в 1944-1948 гг.-С.317.
20. Historická statistická ročenka ČSSR.-Pr.:SNTL-ALFA.-1985.-S.55.